

REGÖSÉNEK-TÖREDÉKEK AZ ÉSZAK-BÁNÁTI FALVAKBAN

BURÁNY BÉLA

Valamikor természetes volt (mondott és játszott, jelekkel jelzett, sőt mozdulattal sem mondott értelmét is értették), aztán prédikációval és hatalommal elfelejtették, később a tudományos kutatások segítségével újra bizonyossá vált, hogy a téli napforduló népszokásainak egyik csoportja olyan elemeket is tartalmaz, melyek a kétezer éves kereszténységet jóval megelőző korokból erednek. Mágikus, pogány világképeket idéznek, „igéznek”, varázsolnak, régi és még régebbi vallások tartalmába csak elegyítik az új vallás, a kereszténység elemeit, és ha (s még jó, ha!) „új köntösként” használják az új vallást, mítoszok képleteivel és pszeudovallásos hiedelmek képzeteivel díszítik.

Ma mondott szavukat sem értjük sokszor.

„Édös uram, én jó uram, sej, regélők, regélők,
Napot láttam én felkelni, sej, regélők, regélők,
Holdat láttam én lemenni, sej, regélők, regélők,
A kettő közt vadat láttam, sej, regélők, regélők,
Egyik szarva a napba vót, sej, regélők, regélők,
A másik meg a hódba vót, sej, regélők, regélők,
Egyik lába az erdőbe, sej, regélők, regélők,
A másik meg a tengörbe, sej, regélők, regélők,
Jobb oldalán nagy szem (tűz) égött, sej, regélők, regélők,
Bal oldalán köd sötétlött, sej, regélők, regélők,
Szöme előtt hajnal verradt, sej, regélők, regélők,
Utánna meg éjjel szakadt, sej regélők, regélők . . .”¹

¹ Penavin Olga: Az elvesztettnek hitt, de megtalált regösének. — *Magyar Szó*, 1972, július 8.

Vagy:

„Amott keletkezik
Az égen egy pázsit,
Abban legelészik
Csudafiú szarvas,
Csudafiú szarvasnak
Ezër ága-boga,
Ezër ága-bogán
Ezër misegyërtya,
Gyújtatlan gyúladjék,
Oltatlan aludjék,
Rőt ökör, régi törvény,
Haj, regö rejtem . . .”²

Igazi értelmét már rég nem keresve, képeinek súlya alatt, a nagyszerű forma, a tökéletes művészi alkotás megérezésével mondjuk: „szép!” (a fogyasztói társadalom felszínességével, ürességével „érdekesnek” is mondjuk, ám értelmi összefüggéseit csak egy-egy részletében értve is: „szédületes”).

A regölés a téli napforduló pogány ünnepköréből maradt ránk. Az újra fényességet, napot ígérő, megújuló év ünnepe ez, mely a sötétet váltja fel, a csillagászati év egyik olyan („első”) napján (december 25.), melybe nyilván nem véletlenül palántálta bele az egyház Jézus születése napját. A tömegek átállítása (-térítése) így sokkal simábban volt várható, alkalmasabb volt, mint egy olyan valós tartalmú fogalomhoz kötődő, mint a napforduló, bőséget, termékenységet őszintén, nagyon, az igézés, varázslás intenzitásával kívánó szokás ellen való viaskodás. A küzdelem a pogány tartalommal teli „formaságok” ellen irányult hát a legerősebben, az állatszerepű alakosodás (szarvas, kecske, bika) ellen, hisz pl. a bika, ki tudja, honnan eredően, a pogány rómaiaknál is a sötétség jelképe volt, s a magyar népmesékben a jó és a rossz harca (ma is gyűjthetően még!) olykor bikák küzdelmében feszül sorsdöntő fordulattá:

„Vót, ahogy halottam, vót egy bérös. Osztakekó — alutt mindig. Nagyon keveset dógozott, csakhogy a kosztjájé . . . Mán nem nagyon szereték. De nem merték elküdeni.

Eccer osztakekor asszongya kolégájának:

— Idehallgas — asszongya —, testvér! Most — asszongya —, délután — asszongya —, gyün egy réttentő zivatar. Osz maj itt az istálló mégett — asszonygya — két bika, összevesznek. De — asszonygya — a vörös bikát azt szurkádd, né féjj tülle, mer téged nem bánt, nincs hatalma fölötted! A fekete bika én lészék.

Noosztakekó úgy is vót. Emez osztakekó elkeszte szúrni, vágni, vasvellával, még ahogy tudta, vágta ezt a vörös bikát.

² A Magyar Népzene Tára, „Jeles napok” Akadémiai Kiadó, Bp., 1953, 824. old.

Eccer osztakké megindút a vörös bika szaladásnak, emez utánnal El-mént.

(Mesélte Zélicity Sándor, 73 éves, Mohol, 1979)⁸

Az új évet köszöntő magyar regösök, szláv, germán, román kolendások (kolédások) gyakran szarvas, bika, kecske maszkját öltik, ha csak utalva, jelképesen is. Ezeket az új évet köszöntő „... állatábrázoló alakoskodókat már a középkori egyház prédikációi, zsinati határozatai üldözik. Egy Szent Ágostonnak tulajdonított, de egy-két évszázaddal később készült beszédgyűjteményben például az olvasható, hogy »mely értelmes lény higgye azt, hogy azok az épeszű emberek, akik szarvast játszanak, oktan állatokká akarnának változni? Mások marhák bőrébe bújnak, vagy állatfejeket raknak föl s örülnek, ujjonganak azon, hogy vadállatokká alakultak át«. A keleti egyházban... már a X. században az a büntetésük, hogy két évig kenyéren és vízen éljenek».⁴

A megjátszott bikát helyenként fából faragott „rőt ökör” helyettesíti.

A regösének zajkeltő kellékei közül a szöges végű láncos bot, mellyel az ének ütemére a padlót verték, a mi vidékünkön a betlehemes játékok pásztoráncainak szinte kötelező kelléke, de ott van a disznótoraink kántálóinak a kezében is, medvetáncoltató eszközként.⁵ „Lánc vót rajta, hogy csörgöjön! Oszt verték a földet, ahogy szokták a násznagyok is!” „Csörgős bot vót. Pléh vót, sok rászerezve. Elejibe szög is vót a végin. Később má assé” — mondják a betlehemes játékok adatközlői.⁶

A zaj rossz szellemet űző szerepére ki gondol ma már, s hogy a szöges bottal való földszurkálásnak nem a gazdasszonybosszantás volt az eredeti célja, hanem annak „varázserejében még Sebestyén Gyula adatközlői is hittek: leányos szülők örültek, ha regösök mennél jobban feltörték a láncbotjuk végével a szoba földes padlóját, mert az így fellazított föld mennyisége egyenes arányban mutatta leendő vejük gazdagságát».⁷

Eredetét illetőleg talán a legtöbbet vitatott, kutatott ilyen téli napfordulóhoz fűződő népszokás a regölés. Ezért nem véletlen, „hogy Sebestyén Gyula a regösének párhuzamait a messze Távol-Keleten is kereste, Vargyas Lajos a francia újévi énekekkel, Trencsényi-Waldapfel Imre ókori görög énekekkel vetette őket össze, hogy csak néhány példát emítünk e páratlanul gazdag irodalomból” — írja Dömötör Tekla.⁸

Kuhač (1901) szerint, ki gyermekdalaink zenéjét még nem ismerte, a zenéje horvát népzene befolyása alatt keletkezett.⁹

Regus (-regüs) nevűekről már az Árpádok korából szól írás, Heltai

⁸ Dr. Burány Béla gyűjtése. Publikálatlan anyag, 23. szalag/b 018-032.

⁴ *A magyarság néprajza*, III. kötet. A magyarság szellemi néprajza, (Viski Károly: Drámai hagyományok) — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., e. u. 359. old.

⁵ Dr. Burány Béla: A disznótori kántálások Zentán — *Híd*, 1974. október, 1151—1175. old.

⁶ Dr. Burány Béla: Adalékok a jeles napok népszokásainak megismeréséhez. A betlehemezés Zentán és vidékén, — *Híd*, 1975. július—augusztus, 717—745. old.

⁷ Sárosi Bálint *Zenei anyanyelvünk*, Gondolat Kiadó Bp., 1973. Regösének, 188—194. old.

⁸ Dömötör Tekla: *A népszokások költészete*, Akadémiai Kiadó Bp., 1974, 112. old.

⁹ Mint a 2. 813. old.

Gáspár pedig 1552-ben így morfondírozik: „A mi urunk Jézus Krisztusnak születésének napja után következik az ördögnek nagy ünnepe, a regölő hét, ottan a farsáng” — holott: „A sok duska itálnak, a sok regélésnek nincsen semmi vége” — Kriza *Vadrózsájában* közölt idézete szerint.

„Az is kiderült, hogy az 1626-i gyulafehérvári és az 1642-i lőcsei kalendárium a vízkereszt utáni hét hétfő napját »regölő hétfő«-nek nevezi, ami nem egyéb az ó-naptár karácsony hétfőjénél” — írja Viski Károly Szily Kálmánra hivatkozva.

Sebestyén Gyula a reg-, regös szó értelmét a számani révület („isteni hevület”)-ből eredezteti, Vikár szerint pedig a refrén legősibb szerkezetének formája:

Rejtékém régi törvény
haj regül rejtém,

azaz: „varázslásom régi törvény, haj regül (énekbe) varázslom”.¹⁰

Mai megfogalmazások szerint: „a regölés a télközépi, karácsonyi, újévi köszöntés Európában általában ismert szokásának magyar változata.”¹¹

Ami a regölés magyar nyelvterületen való elterjedtségét illeti, elsősorban a Dunántúl nyugati felén fordul elő összefüggő foltokban, ezeknek a területeknek egyik jellemző népszokásaként, valamint Erdélyben. „Ismert volt az avaroknál is. Mivel a Kárpát-medencében az avarok levertetésük után Nyugat- és Délnyugat-Dunántúlon húzódtak meg, a Dráva vidékén, Erdélyben pedig kabar-székely határőrök ápolták a hun-avar mondákat, így ezeken a vidékeken található a regösénekek is” — írja Penavin Olga Sebestyén Gyulára hivatkozva.

A jugoszláviai magyarság hagyományanyagából eddig egyetlen, sajátos dallam nélkül lejegyzett, funkciójában biztonságosan regösénekből megmaradt gyönyörű töredéket Penavin Olga közölt Kórógyról, Döme Izra hagyatékából.¹² Ezenkívül még egy régi adat szól a regösének esetleges előfordulási lehetőségéről a messzi múltban vidékeinken is, lejegyzése pillanatában már más időhöz kötött (farsang) népszokásba olvadva:

„A regöléshez. A regölés egykori földrajzi elterjedésére, időbeli eltolódására és más ünnepi mysteriumokkal való összeolvadására érdekes adatot találtam a Nyr. 8. k. 92. lapján egy Bácsbodrog megyében, Bajmokon szokásos gyerekfarsangolóban. Megtudván, hogy a gazda házánál disznót öltek, Gáspár, Menyhért és Boldizsár, a három szent király a jégen csúszva-mászva azonnal odasiettek: mondják bejelentőjükben, aztán így folytatják: »Kéjen föl a gázda! száll az Isten házára sereg angyalává, vetett asztalává. Hej, retye-rutya, aszt is megengette a nagy Úristenke, hogy ide jöhettünk: aggyon az Úristen nyóc kis ökröt, két kisbérest, aranyus-

¹⁰ Mint a 4. 361.old.

¹¹ Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*, Corvina Kiadó- Bp., 1972, 20. old.

¹² Mint az 1.

tort a kezibe, aranyekét a fölgýibe!" Aztán — a farsang alkalmából — a házasságról rigmusolnak, hogy nem szegény legénynek való, mert sok minden kell hozzá. — Az idézett rész szó szerint megegyezik a dunántúli és székely regösének megfelelő soraival, csakhogy itt a megjelenés oka a farsang, a hó helyett a jégen csúszkálnak. Szent István szegény szolgálí helyébe a 3 szent király tévedt, s végül a »rőt ökör, régi törvény«: »hej, retye-rutyá«-vá értelmetlenedett! A bajmoki farsangoló tehát nyilván egy regösének elhomályosult töredéke, s azért is érdekes, mert e tájról Sebestyén nagy munkája még halvány nyomokra sem tud hivatkozni.¹³ (Szendrey Zsigmond)

AZ ÉSZAK-BÁNÁTI REGÖSÉNEK-TÖREDÉKEK

(1)

Agoston Mihályné Gyémánt Katalin, 65 éves

$\text{♩} = 100$

Agy-gyon az Úr - is - ten

En - nek a gaz - dá - nak

Nyóc, nyóc ök - röt, két kís - bé - röst,

A - rany us - lort a ke - zi - be,

Bé - csi pi - ros zseb - ken - dő - je.

Lé - rung a far - sang,

Ö - te - tik az an - gyalt.

¹³ *Ethnográfia*, 1925, 63. old.

Itt is an-nak a-mi! an-nak
 Egy da - rab sza - lon - nál,
 Vagy egy da - rab kol - bász!

„Újévre möntek. De möntek azok karácsonyra is, mög újévre is. Inkább cigányok jártak evvel. Újévet köszönteni.” (Majdán, 1977)

(2)

Kocsis Istvánné Agoston Mária, 52 éves

Agy-gyon az Úr - is - ten
 En - nek a gaz - dá - nak
 Nyóc, nyóc ök - röl Két kis - bé - röst
 A - rany us - tort a ke - zi - be
 Bé - csi pi - ros zseb - ken - dő - je,
 Lé - rung a far - sang,
 Ö - te - tik az an - gyal.

Itt is an-nak a-mil an-nak,
Egy da-rab sza-lon-nál,
Vagy egy da-rab kol-bászl!

(Majdán, 1977)

(3)

Vörös Frigyesné Farkas Mária, 68 éves

(A 2. számúval megegyező dallamon.)

Aggyon az Úristen
Ennek a gazdának,
Nyóc, nyóc ökröt,
Két kisbéröst,
Arany ustort a kezébe,
Bécsi piros zsebkendője,
Slérungé, farsangé,
Itt nyugszik az angyal.
Itt is annak, amit annak,
Egy darab szalonnát,
Még egy darab kolbászt.

„Cigányok jöttek köszönteni.”

(Egyházaskér [Verbica], 1978)

(4)

Sós Mihályné Törköly Erzsébet, 59 éves

Aggyon az Is-ten,
En-nek a gaz-dá-nak

Nyóc, nyóc ök-ről, Két kis-bé-röst,
 A-rany us-torl a ke-zí-be,
 Bé-csi pi-ros zsebken-dő-je...

„Nem tudom tovább. Nem tudom. Cigányoktól hallottam. Magyaroktól nem hallottam. Nem.” (Törökkanizsa, 1977)

A dallamot illetőleg Kerényi hét főcsoportra osztja a regösénekeket. Ezekből az utolsó kettő „egyéb, más dalokból átvett kezdetek” és „egyéb, idegen dallamok az éneken belül”.¹⁴

Az észak-bánáti regösének-töredékek dallama a II. főcsoport b-alcsoportjához áll közel. (Tulajdonképpen kezdősorainak hiánya ennek pontos meghatározását kissé megnehezíti.) Ennek az alcsoportnak (a Magyar Népzene Tárának mind az öt példája Zala megyéből való) típusosnak jelzett kezdő dallama a:

Második, kettes sorszámú dallamunk kezdődik hasonlóan. Ezzel a dalkezdettel kapcsolatban Kerényi a következőt jegyzi meg: „Nem énekkezdő dallam. Második ütempárnak látszik, amely elöl az első ütempár elveszett.” — Talán nem érdektelen felhívni a figyelmet, hogy az 1977-ben 65 éves Ágoston Mihályné Gyémánt Katalin, első töredékünk éneklője, az első két sor dallamát fölcserélte, azaz a „második sor” (második ütempár) dallamán vezette be az éneket.

Az ötödik-hatodik és a kilencedik-tizedik dallamsor gyerekdalaink sokat használt dallamvonalai. (Többek között, mifelénk: „A kemence lánygot vetett, A zsiszike táncot vetett”, vagy pedig „Szél fújja pántlikáját, Kapd el kislány a szoknyáját” szöveggel a „polénázásban”).¹⁵

A regösénekek szövegének három fő része van. A „Beköszöntő”, az „Ének” a csatlakozó „összeregőléssel” és a „Záradék”.

¹⁴ Mint a 2. 820., 822. old.a

¹⁵ Dr. Burány Béla: *Hej, széna, széna*, — 120 vajdasági magyar gyermekjátékdal, a Zentai Múzeum kiadása, 1973

A beköszöntő szövegei vidékek szerint változnak. Általában:

„Kelj fel, gazda, kelj fel,
száll az Isten házadra,
sokával, seregével,
szárnyas angyalával,
vetett asztalával,
tele poharával”

Vagy:

Eljöttünk, eljöttünk,
Szent István szolgái,
régí szokás szerint . . .”

Vagy csak mondott, dallam nélküli szöveggel:

„— Megjöttek Szent István szolgái hideg, havas országba. Kinek füle,
kinek farka, kinek lába elfagyott. Nyomjuk-é, vagy mondjuk?

— Mondjátok!”

A beköszöntő szövegei önmagukban nem, csak az utánuk következő énekhez kapcsolódva jelennek meg.

A regösének szövegének a lényege az „Ének”. Két fajtája van: a csodafiú szarvasról szóló (ilyen a kórogyi töredék) és a gazdát meg a gazdasszonyt felköszöntő, nekik mindenféle jót kívánó szövegrész. Mind a négy töredékünk ezt tartalmazza. Általában ehhez a gazda-énekhez kapcsolódik a mellesleg igen fontosnak tartott „összeregölő” szövegrész, melyben a ház legényét vagy nagylányát s ennek választott párját név szerint szövegbe fonva összeéneklük:

„Emitt vagyon egy szép legény, kinek neve Jóska,
emitt vagyon egy szép léány, kinek neve Rózszi,
Isten még sē mentse, kebelébe ejtse,
csöngörgesse, pöndörgesse, mind a cica farkát,
még annál is jobba, mind a mukucs farkát!
Hej, regő rejtem, azt is megengedte
ez a nagy Ūristen.”¹⁶

Az összeregölés után következik a záró rész, melynek lényege az ajándékkérés vagy az arra való utalás. (Felénk a betlehemes játékok tartalmaznak sok ilyen szövegrészt, szellemes változatokban, s ilyen a szinte szólássá vált, karácsonyt köszöntő, kóringyálós szövegzáró két sor is, dallammal (a „Csodapásztorok” dallamán), vagy csak recitálva: „Piros a kabátom, kék a nadrágom, Hozzák a diót mert fázik a lábom!”¹⁷

¹⁶ Mint a 2. 856. old. Gelse (Zala), 1898

¹⁷ Mint a 6.

Bár rövidre fogva, a záró rész is ott van az észak-bánáti töredékekben, nyilván megmaradt funkciójáról is árulkodva.

Kerényi szavai szerint: „Állandó szövegrésze csak egy van a regöséneknek: a refrén.

Rőt ökör, régi törvény,
Hej, regő rejtem,
Azt is megengedte
Az a nagy Úristen.¹⁸

Az észak-bánáti töredékekből hiányzik. Átalakult formában sincs jelen.

Kétségtelen, hogy a közölt négy regösének-töredék Észak-Bánát három, egymáshoz közel eső falujában tulajdonképpen egy és ugyanazon töredéknek a jelenlétéről tanúskodik. Úgy tűnik, a nem lényeges eltérések az adatközlők emlékezetétől függően alakultak szalagra rögzített formájukig.

Valamennyi adatközlő szerint cigányok jártak a közölt töredékekkel újévet köszönteni, — alkalmi öltözet s kellékek nélkül. (Az adatközlők rákérdezésre sem tudtak ilyesmire visszaemlékezni. „Régén vót, hajja!...”)

Az, hogy a cigányok sokszor százados időközön át is megőrzik azoknak a nagyobb népcsoportoknak egy-egy hagyományát (szokását, dallamát, öltözkését), melyekkel együtt élnek, sokszor bizonyított, közismert tény. A cigányok vándorló természetéből adódóan azonban egy-egy ilyen, csak cigányok által őrzött hagyományrészleg szűkebb tájegységhez kötöttségét, autochton voltát bizonyítotttnak vélni a felszínesség érzetét keltené.

Szól-e az észak-bánáti falvakban lejegyzett regösének-töredékcsozor ennek a népszokásnak szervezettebb jelenlétéről ezen a tájon is valahol a messzibb múltban, természetesen továbbra sem lehet bizton állítani, a bajmoki töredék figyelembevételével sem. Közleményünk, úgy véljük, elgondolkoztató adalékkul szolgálhat mégis ennek a népszokásnak az életéhez, jelenlétéhez, ma is összefüggő előfordulási tájegységein kívül is. Ez a jelenlét vidékeinken, több jel szerint is, mégiscsak esetlegesnek látszik.

¹⁸ Mint a 2. 812. old.